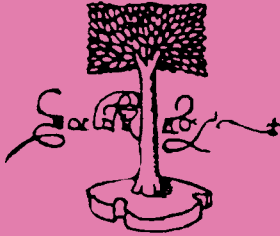

Año LI. urtea

127 - 2019

Urtarrila-ekaina

Enero-junio

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Mailegatze morfologikoa eta generoa euskaraz

Manuel PADILLA-MOYANO

Mailegatze morfologikoa eta generoa euskaraz

Préstamo morfológico y género en euskera

Morphological borrowing and gender in Basque

Manuel PADILLA-MOYANO

IKER UMR 5478 & Université de Pau et des Pays de l'Adour

manuel.padilla@iker.cnrs.fr

Lan hau ondoko proiektuen babespean egina da: *Monumenta Linguae Vasconum V: periodizazioa eta kronologia* (Ekonomia eta Lehiakortasun Ministerioa, FFI2016-76032-P); *Euskal Hizkuntzaren Historia eta Hizkuntzalaritza Historiko Konparatua* (Eusko Jaurlaritza, GIC. IT698-13), *Hizkuntzalaritza teorikoa eta diakronikoa: gramatika unibertsala, hizkuntza indoeuroparrak eta euskara* (UPV/EHU, UFI11/14) eta *Basque in the making: a historical look at a European language isolate* (BIM, ANR 2017). Bihoa ene esker hoberena Beñat Oyharçabalentzat eta Blanca Urgellentzat, haien gidaritza eta aholkuengatik, eta Iván Igar-tuarentzat, lan honi ekarpen tipologikoa eginik. Halaber, Mainer Bedaxagar eta Argitxu Camus ere eskertzen ditut. Lan hau 2018. urtean zurtz utzi gaituen aita Junes Casenave-Harigileri eskainia da.

Jasotze data: 2018/08/21. Behin-behineko onartze data: 2018/10/17. Behin betiko onartze data: 2018/12/28.

LABURPENA

Mende luzetako ukipen azkarraren ondorioz, euskarak morfema sorta bat mailegatu die latinari eta inguruko erromantzeei. *-o/-a* bukaeren arabera pareen mailegatzea-ekin barietate batzuek inflexiozko generoaren hastapenak garatu dituzten bezala, *-sa* atzizkiarekin ekialdeko euskara eratorpeneko genero bereizkuntzan abiatu da. Zuberoko euskara historikoaren corpusean funtsaturik, lan honen xedea da *-sa*-ren agerpen historikoa aztertzea eta iruzkintzea. Horrezaz landara, eta Euskaltzaindiak bide hori baztertu badu ere, egungo ekialdeko anitz euskaldunen artean *-sa* atzizkiak duen emankortasuna ilustratuko dugu.

Gako hitzak: ekialdeko euskara; mailegatze morfologikoa; genero gramatikala; eratorpena; *-sa* atzizkia.

RESUMEN

Como consecuencia de la prolongada situación de contacto lingüístico, el vascuence ha tomado préstamos morfológicos del latín y de las lenguas romances. Así como a partir del préstamo de pares acabados en *-o* y *-a* algunas variedades vascas han adquirido una incipiente distinción de género de tipo flexivo, con el sufijo *-sa* el euskara oriental se ha adentrado en una distinción de tipo derivacional. Basándonos en un corpus del suletino histórico, en este trabajo examinamos la atestiguación y el uso del morfema *-sa*. Además, mostraremos que para muchos hablantes de dialectos orientales el sufijo *-sa* mantiene su vigor como morfema productivo, pese a que la Real Academia de la Lengua Vasca lo haya desaconsejado.

Palabras clave: euskera oriental; préstamo morfológico; género gramatical; derivación; sufijo *-sa*.

ABSTRACT

Due to the long-term situation of intensive contact, Basque has borrowed a number of morphemes from Latin and Romance languages. Whilst certain varieties show an incipient inflectional distinction of gender as a result of the borrowing of lexical pairs ended in *-o/-a*, Eastern Basque has to a certain extent acquired a derivational gender distinction by means of the Romance-origin suffix *-sa*. Based on a corpus of historical Souletin, in this paper we analyse the occurrences of the morpheme *-sa*. Moreover, we will show that present-day Eastern Basque speakers continue to use *-sa* as a productive suffix, despite the fact that the Royal Academy of the Basque Language has advised against it.

Keywords: Eastern Basque; morphological borrowing; grammatical gender; derivation; *-sa* suffix.

1. SARRERA. 2. MAILEGATZE MORFOLOGIKOAZ. 3. MAILEGATZEA, GENERO GRAMATIKALAREN ENBRIOI. 3.1. Euskaraz, eratorbide zein inflexio mailetan. 3.2. So bat euskaratik kanpo. 4. ZUBEROAKO TESTUEN LEKUKOTZA (XVI.-XIX. MENDEAK). 5. OEHREN TESTIGANTZA. 6. ERATORPEN ARAUAK ETA SEMANTIKA. 6.1. *-sa* har dezaketanak. 6.2. *-sa*-dun izenatarik eratorriak. 6.3. Semantikaz bi hitz. 7. *-SA* ATZIZKIAREN HALA-MODUZKO ESTATUSAZ. 8. *-SA* MORFEMA, ORAINO EMANKOR. 9. ONDORIOAK. 10. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Onartua da euskarak ez duela genero gramatikalik, bederen izenez ari bagara; halere, deklinabidean izen bizidunek eta bizigabeek portaera diferentea dute –ezaguna da, halaber, aditz morfologian badela generoaren araberako markatzea, molde alokutiboari lotua–. Izen sintagman bereizkuntza morfologikorik ez den arren, historikoki euskalki gehienek –ez bada guztiek– hainbat paretan maskulino/femenino bereizi dute, besteren artean *-sa* atzizkiaren edo gartzelaniari mailegatutako *-o/-a* oposizioaren bidez.

-sa atzizkia egoera konplexu batean kausitzen da. Alde batetik, iritzi garbizaleenentzat euskal gramatikari zein hiztunen senari arrotz litzateke, eta beraz haren mailegatzeak ez luke zentzurik. Beste aldetik, zenbait hiztun eta arauemailek hizkuntzaren usadio sexistekin lotzen dute *-sa* atzizkia (*cf.* Davant, 2006). Horren ondorioz, euskara batuan atzizkia baztertu, edo bederen aski mugatu dute (Euskaltzaindia, 1991, 36. orr.). Testu zaharrak, aldiz, erabilpen zabalago baten lekuko dira. Paraleloan, batzuek baztertu nahi duten *-sa* morfemak babeslekua atzeman du azken hamarkadetako Zuberoan. Nonbait, gau eskolako *irakaslesak*, herri etxeko *idazkarisak* eta are errugbi taldearen *zūportersak* kolore bat ematen diote euskarari, hots, zuberotartasunarena (Maidier Bedaxagar eta Argitxu Camus, bekoz beko). Halako formak *pürki xiberotar* hautemanak izateak *-sa* atzizkiaren emankortasun berri batera bulkatu duke.

Morfologiaren mailegatzeari dagozkion kontzeptu batzuetatik abiatuz (§ 2), lan honetan euskarak zenbait morfemaren bidez garatu dituen genero bereizkuntzaren hasikinen kontu errendatuko dugu, *-o/-a* oposizioari arta berezia emanez (§ 3.1) eta munduko hizkuntzetan gertatzen denari begiratuz (§ 3.2). Testuetan sartuz, *-sa* atzizkiaren

agerpena bilduko dugu, lehenik zuberera historikoaren lekukotzarekin (§ 4), eta gero *OEhk* ematen duen informazioarekin (§ 5). Ondoan, *-sa* atzizkiaren eratorpen ereduak eta ñabardura semantikoak aipatuko dira (§ 6). Haren hala-moduzko estatusaz aritu ondoan (§ 7), *-sa* morfemaren egungo irautearen testigantza ekarriko dugu (§ 8), ondorio batera etortzeko (§ 9).

2. MAILEGATZE MORFOLOGIKOAZ

Mailegatzea eta hitz elkarketarekin batera, eratorpena da hizkuntzek hitz sorkuntzarako dituzten bide nagusietarik bat; bestelako baliabiderik ere bada, hala nola akronimoak, zabalkuntza semantikoak eta berrezarpen lexikala. Oro har, bi mailegatze mota bereiz daiteke: lehenbizikoan hizkuntza emailearen elementu baten *materia* fonologiko zein forma morfoloikoa mailegaten da (*matter*, labur «MAT-borrowing»), eta bigarren elementu baten eredu funtzional eta semantikoak kopiatzen da (*pattern*, «PAT-borrowing»), maiz *kalko* deitua) (Sakel, 2007).

Bestalde, eztabaidatu izan da hizkuntzaren zein elementu mailega daitekeen aiseago ala nekezago. Hortaz, mailegagarritasun eskalak proposatu izan dira (ikus Thomason & Kaufman, 1988, 74-76. orr.; Field, 2002, 36-37. orr. eta Matras, 2007 & 2009, 153-165. orr.), bakan batzuk baizik ez aipatzeko. Morfologia, oro har, eskala horietako urrats gorenetan kokatzen da, hots, hizkuntzen arteko kontaktu indartsua denean mailegaten ahal da. Eta morfologiaren barnean, eratorpeneko morfemak aiseago mailegaten dira inflexiozkoak baino. Soilik ukipen bereziki estuko egoeretan inflexio morfemak ere mailegaten dira: turkierarenak albanieran edo Anatoliako grekoan, eslavierarenak errumanieran edo ingelesarenak galesean (Gardani, 2008; ikus, halaber, Gardani, Arkadiev & Amiridze, 2014 eta Seifart, 2013). Desberdintasun tipologikoek zailago errendatzen badute ere, euskarak inflexio morfemarik ere mailegatu du, adibidez mendebaldeko mintzoetan sartuxea den *-ol/-a* bukaeren pareak (ikus § 3.1). Morfologiari doakionean, mate-riaren eta ereduaren mailegatzea, biak gerta daitezke eratorpen zein inflexio morfemekin.

Eratorbidez denaz bezainbatean, komeni da bi puntu gogoratzea. Lehenik, euskara historikoa hizkuntza atzizkizalea da: aski da atzizkien zerrenda luzeari eta aurrizki bakanei soño bat egitea haien artean dagoen desoreka handiaz ohartzeko, eta hori SOV hizkuntza izaerarekin lotu behar da. Bigarrenik, euskarak eratorpen morfemak mailegatu dizkie erdare, seguruenik Azkuek onartutako *alien* solteak baino gehiago¹. Kontrakoa

1 «Sufijos alienígenas. No es extraño que entre los cuatro centenares mal contados de prefijos, infijos y sufijos que contiene nuestra lengua se hayan deslizado algunos de procedencia exótica» (Azkue, 1923, 21-22. orr.). Hona Azkueren (1923, 22-23. orr.) zerrenda: *-ada* (gogortada), *-ade* (gogortade), *-ate* (libertate) –hiru hauek alomorfo gisara ematen ditu–, *-aje* (adaje), *-aire* (gorriaire), *arra-* (arramaiaz), *-ero* (zurrutero), *-ezia* (agudezia), *-ler* (ostaler), *-antza* (ustantza), *-sa* (artzaintza), *-oso* (triposo), *-ura* (hedadura), *-zio* (asmazio) & *-tu* (garbitu); Azkuek *-ari* & *-tasun* ere aipatzen ditu, nahiz haien jatorrasuna argudiatuko duela dioen. Geroztik, Mitxelenak (1957, 145. orr.; 1974, 191. orr.), besteak beste, *-ari* latinaren *-ari(um)* bukaeratik datorrela sustengatu zuen, eta De Rijkek (1991) *-pen* atzizkia *-men(du)* mailegatutik datorrela. Berrikiago, Buenok (2011) erakutsi du zenbatenaz testua zaharrago, hainbatenaz atzizki mailegatu gehiago direla; Larramendik aldaturko zuen joera hori behin betiko (cfr. Urgell, 2004).

harrigarria litzateke, euskara gutxienez azken bi mila urteetan ukipen azkarrean egon delako, lehen latinarekin, eta gero inguruko erromantzeekin. Hortaz, euskarak nekez mailegatu du aurritzirik (*des-* edo *erre-*), baina latinaren eta erromantzeen atzizkiak aise sartu dira hizkuntzan; ezagunenak aipatzeko, hor ditugu *-mendu*, *-zio*, *-dura*, *-eria* edo *-tate*.

Euskara eta inguruko hizkuntzen arteko harremani ikuspegi zabalago batetik so eginez gero, ukipen bereziki azkarra izan delako ideia berresten da. Munduko hizkuntzetan afixu mailegatuak biltzen dituen datu-basearen zifrak (Seifart, 2013) aski adierazgarriak dira. Bilduma horrek bere baitan hartzen dituen ehun hizkuntzen artean –eta kontuan hartzen dituen edo ez dituen morfemen kopurua gorabehera– soilik bik mailegatu dute euskarak bezainbeste afixu (35) edo gehiago: arawak familiako *resígaro* hizkuntzak (50 afixu bora hizkuntzatik) eta megleno-errumanierak (35 afixu bulgariararik). Halaber, zerrenda horretan ez dira anitz beste hizkuntza bati hamarretik goiti morfema mailegatu diotenak².

Ezinbestean, morfema baten mailegatzea morfema hori duten hitzen mailegatzetik pasatzen da (*cf.* Lindsay & Aronoff, 2013); horren adigarria da gure erdaretan begien bistan bertakotzen ari den ingelesaren *-ing* atzizkia (esp. *vending*, fr. *filting*). Euskararen eta gaskoiaren arteko ukipen azkarrari begira, 1. taulak bi hizkuntzek komun dituzten hainbat bukaera zerrendatzen du, morfema izan ala ez, eta diakroniaren geruzak edo morfemen hedadura zehaztu gabe (Coyos, 2008, 929-933. orr.); ikusten denez, bearnesaren bukaera horiek guztiak ez dira euskararen morfema bihurtu, baina guztiak existitzen dira Zuberoan, mailegu andana batean. Hortaz, soilik bukaera (edo hasiera) horiek euskal oinei eransgarri suertatzen direlarik erran dezakegu Zuberoako euskarak bearnesaren –batzuetan erromantze zaharra goaren– morfemak mailegatu dituela, «MAT-borrowing» delakoan: *-ant* (*tratülant*), *-er* (*gezürter*), *-aje* (*míntzaje*), *-ada* (*abiada*), *-us* (*handius*), *-üra* (*herstüra*), *-ot* (*zahrrot*) edo *des-* (*desegin*). Coyosen zerrendatik kanpo bada gehiagorik: hor ditugu *-sa* atzizkia edo *arra-* aurritzia.

2 Albanieraren aldaera den *arvanitikak* grezierari (31), *sebjan-küöl éven* tungusiar hizkuntzak jakuterari (22), *girindji* kreolerak pama-ñunga familiakoa den *girindji* hizkuntzari (19); indonesierak sanskritoari (18), khantiera uraldarrak *komi-zyrian* hizkuntza uraldarrari (15), medny aleuterak errusierari (15), indo-iraniar familiako assamerak tibetar-birmaniar taldeari (15), albanierak serbokroazierari (14), jakuterak mongolierari (14), indonesierak nederlanderari (13), kaxmirerak pertsierari (13), yiddishak errusierari (13), marierak –uraldarra– txuvaxera turkiar hizkuntzari (12), ipar tajikerak uzbekerari (11), *kalderash-romani* hizkuntzak errumanierari (11) eta azerbaijanerak pertsierari (10).

1. taula. Latin, bearnesa eta egungo zubereraren arteko zenbait korrespondentzia³

Latina	Bearnesa	Zuberera
-ālem	-au (<i>espitau</i>)	-ale (<i>ospitale</i>)
-ante	-ant, -dant, -lant (<i>franchimand</i>)	-ant (<i>tratülant, ogendant</i>)
-ārium, -āriam	-èr, -èra (<i>cautèr, menusèr</i>)	-er (<i>kauter, menüser, gezürter</i>)
-ātīcum, -ātīcam	-atge, -atja (<i>coratge, viatge</i>)	-aje (<i>kuraje, mintzaje</i>)
-ātiōne	-ason > -asū	(<i>arrazū...</i>)
-ātu, -āta	-at, -ada	(<i>buhada, phausada, taulada</i>)
-ēllum, -ēllam	-eth, -èra (<i>manteth, pasteth...</i>)	(<i>pasteth</i>)
-ēnse	-és, -esa	(<i>baiones, frantses</i>)
-ent	-ente, -enta (<i>pendent, regent</i>)	(<i>pendent, errejent</i>)
-īnu, -īna	-in, -ina	(<i>koki, bedezi</i>)
-ōsu, -ōsa	-ós, -osa	-us (<i>irus, malerus, handius</i>)
-tōrium, -tōriam	-der, -dera (<i>bohader, eishugader</i>)	-er (<i>buhader, txükader</i>)
-ūra	-ura (<i>frescura</i>)	-üra (<i>arrenküra, herstüra</i>)
-ūtu, -ūta	-ut, -uda (<i>perdut, perduda</i>)	(<i>pergüt</i>)
-ottu, -otta	-öt, -öta (<i>coquinöt, plaçöta</i>)	-ot (<i>plaxot, tripot, haurrot</i>)
dis-	des-	des- (<i>desobedient, desegin</i>)
male-	mal-	(<i>malestrük</i>)

3. MAILEGATZEA, GENERO GRAMATIKALAREN ENBRIOI

3.1. Euskaraz, eratorbide zein inflexio mailetan

Aspaldidanik, euskarak maskulino/femenino generoen araberako hitz pareak mailegatu dizkie inguruko erromantzei. Ekialdeko mintzoetan gaskoiaren *-er/-èra* saileko pareak sartu ziren (*koziner/kozinera*), bai eta bestelakoak ere (*bastart/bastarda*, *pandard/pandarda*, *koki/kokina*, *fripül/fripuna*). Lafonek (1947, 263. orr.) balio femeninozko *-ña* atzizkia aipatzen du: *astaña* «anesse ; femme sottte»; Azkuek (1905, s.v. *-ña*) Zuberoan, Erronkaribarren eta Zaraitzun kokatzen zuen, *-ño* diminutiboari lotuz.

Erabiliago eta hedatuagoa dugu *-sa* atzizkia, ogibide, funtzio edo egoera soziala adierazten duten izen multzo batean: *laborarisa* «paysanne», *okhintsa* «boulangère» edo *alharguntsa* «veuve» (Lafon, 1947, 263. orr.). Atzizki honen jatorria berriz ere erromantzei mailegatutako hitz pareetan datza: *printzel/printzesa*, *dukeldukesa*, *kondel kondesa*, eta abar. Lafonek seinalatzen duenez, mailegua ez bide da arras goiztiarra, zeren bestela txistukari bizkarkariaz sartu baitzatekeen (*-za eta ez -sa). Haasek (1992, 50. orr.), eta harekin Eliassonek (2013, 279. orr.), preseski seinalatzen dute gaskoi hizkuntza emaile bezala. *Printzel/printzesa* bezalako eraginaz, hiztunek *-essa* → *-sa*

3 Coyosen (2008, 929-933. orr.) zerrendatik moldatua.

berranalisiaren egiten zuten, *-sa* izen femeninoen marka gisara interpretatuz. Datatzeko zail den memento batetik aitzina –menturaz Erdi Aroaren azken partean–, *-sa* akabantza aipatutako maileguetarik euskal erro zenbaitetara iragan zatekeen, atzizki izaera bereganatuz. Reguerok *-sa* atzizkiaren erabilera goiztiarraren zantzuak ikusten ditu Nafarroan:

Erdi Aroan, oso zalantzarazkoak izan arren, *-sa* atzizkiaren erabilerearen aztarnak aurkitu ditugu. [...] Honatx adibideok: *Arceyca* eta *Maytessa*, biak 1366 urtean. *Arceica* < **artzai* + *sa* izan liteke eta onargarri dirudi, emakume bati egiten baitio erreferentzia: *Arceyca llamada Oneca*. Alabaina txistukari bizkarkaria da, ez apikaria. Bigarren kasuak zalantza gehiago eragiten digu. *Maytessa* < **maite* + *sa* izan litekeen arren, gizonetzko bati egiten dio erreferentzia: *Miguel Periz Maytessa*. Beharbada atzizki femenino bera izan dezakegu *Ortissa de Enassurieta* (SJuan, 1230) antroponimoan ere⁴ (Reguero, 2012, 134-135. orr.).

Eratorezko morfemez harago, mendebaldeko mintzoetan⁵ ezaguna den *-o/-a* bukaeren arabariko genero bereizkuntza aipatu behar da. Lehenbiziko herexak Erdi Aroko datu onomastikoetan aurkitzen dira:

Pero la función de determinar el sexo de un nombre recaía en buena parte sobre los sufijos: *-co* se reserva para los masculinos (*Bellaco*, *Enneco*, *Vitaco*, etc.) y *-ca* para los femeninos (*Onneca*, *Urraca*), lo mismo que *-nda* (*Ochanda*). La terminación *-a* se empleaba para caracterizar nombres de mujer, y podemos pensar que su empleo fue extendiéndose con el tiempo, como puede verse por los ejemplos citados y por casos como *Semeno* / *Semena*, por más que, en sí, no bastara para determinar el género: *Urdina* fem., pero *Belagga*, *Garsea*, etc., masculinos (Mitxelena, 1954, 429. orr.).

Eztabaidatu izan da Erdi Aroko onomastikan ageri den *-o* artikulua denetz (ikus Manterola, 2015, 244-246. orr.). Gure gustuko, afera trenkatua da: datuen analisi sistematikoa egin ondoren, Manterolak hauxe ondorioztatu du: «*-a* duten izengoitiek gizonetzkoak zein emakumezkoak izenda ditzakete, baina *-o* dutenak gizonetzko izenetan baizik ez dira agertzen, salbuespenik gabe»; egitate horri argudio sendoak gaineratzen dizkio. XVI. mendeko testuetan *-al/-o* oposizioa ageri da, beharbada aiseago eremu erromantzatueneko lekukotasunetan, Landuchio («*bruxa* xorguina» eta «*bruxo* xorguinoa», apud Manterola, 2015, 246. orr.) eta Lazarraga lekuko (*çu laco donzella bat ain lindaric* 1186r, baina [*seme bat*] *gazte lindo cortes curiosoa* 1154r); halere ikus 4. oharra.

4 *Arceyca* formaren irakurketa 'artzeisa' izatera, *artzaintsa* (ustezko) modernoaren lehenbiziko agerraldia XIV. mendera aitzinatu beharko genuke. Bestalde, *Maytessa* gizonetzko baten izenean aurkitzea korapilatsua izan arren, deituraren sorburua emazteki batengan izateak azal lezake. Bi hauei Reguerok *Ursoxa* forma gaineratzen die; honen arazoa toponimoa izatean datza, *vallis quae Ursoxa dicitur* (García de Cortazar et al., 1979: 71 apud Reguero, 2012). Beste aukera da *-ka* irakurtzea, eta horrela *Arceyca* Erdi Aroko beste zenbait emazte izeni pareka lekietan: «Los nombres de mujer en *-ca* se pueden considerar como el resultado de la moción de *-co* (*Onneca*, *Urraca*) y acaso sean equivalentes a aquitano *Sunducca* por ejemplo» (Mitxelena, 1954, 442. orr.).

5 Eta ez bakarrik mendebaldean. Jada Leizarragak *sposolsposa*, *adulteroàcladulteràc* bezalako pareak eman zituen. Bestalde, Etxeparek *advocatu* (I 294) / *advocata* (I 392) para baliatu zuen, bai eta *thesorera* (I 405) eta *captiva* (IV 2) forma femeninoak. Egun ere ere aurki daiteke horrelako parerik, adibidez *muñuño/muñuña*.

Ez da harritzekoa, beraz, egun mendebaldeko mintzoetan *-ol-a* oposizioak bizirik irautea, *guapolguapa*, *lixtollixta*, *tipol-tipa* moldeko maileguak komunzki baliatzen baitira. Gehiago dena: Hualdek, Elordietak & Elordietak (1994, 109. orr.) markatu dutenez, halako pare mailegatuek inflexio mailako genero bereizkuntzaren hasikin bat ekarri dute, *-ol-a* bukaerak euskal erro zenbaitetara hedatu baitira. Mailegu andanaz harago, Lekeitioko euskaran *gixajolgixaja*, *sorristolsorrista* edo *txotxolo/txotxola* bildu dituzte Elordietak & Elordietak, 1994, 109. orr. Lehenago Azkuek (1923, § 293) *mamelo* «homme adroit, rusé» / *mamela* jaso zuen. Bergarako euskaran honako paren forma femeninoak lekukotu dira: *kokolokokola*, *memelomemela* (eta *mamala*), *mokolomokola* «bobo, insustancial», *mozolomozola* ‘ergel’ edo *potxolo/potxola* (Elexpuru, *apud* OEH). Zerrenda emenda daiteke: *ijitolijita* (egileak Gasteizen entzuna), *xurrolxurra* (← *zuhur* ‘zikoitz’; Borja Ariztimuñoren komunikazioa) edo *zorolzora* (Oxel Uribe-Etxebarriak Debagoienean entzuna). Datuak ikusirik, eta bereziki inolako hiztegitan oraino jaso gabe, baina gazteen ahotatik zirkulatzen hasiak direnak, erran daiteke *-ol-a* oposizioa emankorra dela.

Badu garrantzia *-ol-a* bukaeren araberrako bereizkuntzak, zeren eta inflexio morfemak mailegatzeko zailen gertatzen diren hizkuntza elementuetakoak baitira (Comrie, 2008). Ezaugarri horretaz deskribatu dena honela laburbil daiteke: 1) *-ol-a* moldeko maileguak izenak ala izenondoak izan daitezkeen arren, oposizio hori euskal hitzetara hedatzean soilik izenondoetan ageri da; 2) genero bereizkuntza hau soilik gizakiei erreferentzia egiten dien pareetan da posible; 3) *-a* bukaera markatua da femeninoarentzat; eta 4) genero bereizkuntza izenondoetatik eratortzen diren aditz batzuetara heda daiteke (*morenotulmorenatu*, *majotulmajatu*), hizkuntza emaitan ezinezkoa dena (Hualde, Elordietak & Elordietak, 1994, 108-109. orr.). Gaia hetsiz, bihoa Eliassonen (2012, 279. orr.) ondorioa: «Romance gender inflection has intruded into Basque, albeit only marginally, in some dialect areas. Most importantly, from the point of view of copiability, we observe that the gender distinction in the donor languages is semantically and morphologically transparent and that Basque provides no absolute structural blockage to a gender distinction in adjectives».

3.2. So bat euskaratik kanpo

Ikuspegi tipologikotik, gutxi dira genero morfemarik mailegatu duten hizkuntzak; Seifarten (2013) datu-basean ehunetarik sei dira –euskara barne–, guztiak ukipen azkarreko egoeran⁶. Mailegatze morfologikoaren ondorioak denaz bezainbatean, ohartarazi behar da genero gramatikalik ez zuten hizkuntza batzuek ezaugarri hori garatu dutela ukipen egoera baten ondorioz. Horrelakoa da tagalo, ilokano edo txamorro hizkuntzen

6 Arawak familiako *resígaro* hizkuntzak genero markatzen duten bi morfema mailegatu dizkio bora hizkuntzari: *-dze* ‘femenino singular’ (*βanaa?džé* ‘koinataren ahizpa edo koinatuaren arreba’) eta *-pidze* (*p^haipídzé* ‘atso’). Zipreko arabierak generoa lotutako lau inflexio morfema hartu ditu grekeratik: *-i* ‘maskulino singular’, *-kkyá* ‘maskulino plural’, *-a* ‘femenino singular’ eta *-úes* ‘femenino plural’. Kurux hizkuntza dravidikoak femeninoa adierazten duen morfema bat mailegatu dioke hindiari. Yiddishak izen femeninoak eratortzen dituzten hiru atzizki hartu dizkio errusierari: *-ke* ‘femenino’ (*léerke* ‘irakaslesa’), *-ixe* ‘animaliaren eme / jendeizenen femenino peioratibo’ (*léjbixe* ‘lehoisa’ edo ‘Leyben emaztea’) eta *-nítse* ‘pertsonaltze edo izen agentiboetako forma’ (*ejšes-iš-nítse* ‘adultero.FEM’). Orobat, gizakien femeninoaren adierazteko suomierak bi eratorpen atzizki mailegatu dizkio suedierari: *-inna* (*tohtorinna* ‘mediku.FEM’) eta *-ska* (*seppäskä* ‘jostunaren emaztea’).

kasua, aldaketa gaztelaniak eragin baitu (Iván Igartuaren jakinarazpena). Beraz, noiz-bait *-o/-a* moldeko pareak orokor balitez, euskara zerrenda horretan sartzeko liteke.

Estonierak ez du genero gramatikalik, baina eratorbidera jotzen du izen batzuen forma femeninoen eratortzeko, euskarak *-sa* morfemarekin garatu duen estrategia berarekin. 2. taulak estonierak dituen pare lexiko bakanetakoak biltzen ditu; erremarka bedi *-annal-inna* atzizkia ez duten forma femeninoak mailegatuak direla, edo bestelako erabide baten ondorio. Estonieraren ahizpa den suomierak *-tar* atzizkia baliatzen du antzeko kasuetan: *kuningatar* ‘erregina’, *jumalatar* ‘jainkosa’, *herttuatar* ‘dukesa’ (← *kuningas*, *jumal*, *herttua*). Ez da gure xedea atzizki horien etorkiaz aritzea; halere, beroiek hartzen dituzten izenei so egitea aski da euskararekiko paralelotasunaz ohartzeko.

2. taula. Estonieraz genero bereizkuntza duten zenbait bikote lexiko

<i>kuningas</i> ‘errege’	<i>kuninganna</i> ‘erregina’
<i>jumal</i> ‘jainko’	<i>jumalanna</i> ‘jainkosa’
<i>müüja</i> ‘saltzaile’	<i>müüjanna</i> ‘saltzaile (fem)’
<i>preester</i> ‘apaiz’	<i>preestrinna</i> ‘apaiz (fem)’
<i>herstog</i> ‘duke’	<i>herstoginna</i> ‘dukesa’
<i>parun</i> ‘baron’	<i>paruness</i> ‘baronesa’
<i>direktor</i>	<i>direktriss</i>
<i>luuletaja</i> ‘poeta’	<i>luuletaja/poetess</i> ‘poeta (fem)’
<i>õpetaja</i> ‘errejent’	<i>näisõpetaja</i> ‘errejentsa’ (cfr. <i>naine</i> ‘emakume’)

4. ZUBEROAKO TESTUEN LEKUKOTZA (XVI. – XIX. MENDEAK)⁷

Oro har, zenbatenaz ekialderago, euskal hiztunek hainbatenaz modu sistematikoagoan erabiltzen dute *-sa* atzizkia (Trask, 2003, 117. orr.). Hortaz, ez da harritzekoa Zuberoan testu zaharrenetarik *-sa* atzizkidunik aurkitzea⁸. Tartas lehenbizikoa da, honakoak lekukotuz: *avocatussa* (Onsa 173), *bekhatoria eta bekhatoressa* (Onsa 12), *bekhatoriari eta bekhatoressari* (Onsa 22), *bekhatoriac eta bekhatoressac* (Onsa 100)

⁷ Lan honetako testu aipamenak *OEH*ren laburduren sistemaren arabekoak dira. Baliatu zaigun corpora XVI.-XIX. mendeetako testuez osatua da: Lç (hiztegiñoa), O *Pro*, Bela, Saug, O *Po*, Tt *Onsa*, Tt *Arima*, P*Sing*, Bp, *CatOlo*, *Othoitz*, Mst, *IP*, Ressegue, *StJul*, Mercy, Egai I, *Edipa*, *Xarlem*, *DKhrist*, *UskLi*, *Khurutch*, *Meditacioniac*, Ip *KurBD*, Etchahun, Arch *Fab*, *MaiMarHil*, Ip *Dial*, *Myst*, *CatS*, *EvS*, *Epit* eta *SGrat*. Ondokoak *OEH*ren corpusetik kanpo daude: Etxart = Erronkari eta Zuberoaren arteko gutuneria ofiziala (1616), *NLilia* = *Noelen lilia composaturic huscarez* (Paue, 1782), *SteEli* = *Sainte Elisabeth de Portugal* (Eskiula, 1750), *DKhrist* = *Doctrina khristia haurren instruccionetaco, idequiric hitzez hitz Franciaco eliza ororen usageco catichimati* (Baiona, 1812) eta *HOrdre* = *Heren-ordreco escu-libria igante bestetaco officio berrieki* (Oloroe, 1860). Bestalde, Urkizuk editatu xaribariak (Urkizu, 1998) antzerki bakoitzaren izenburuaz aipatuko ditugu, dagozkien bertseten zenbakiekin; hauexek dira: *Bala eta Bilota*, *Boubane eta Chiloberde*, *Malqu eta Malqulina*, *Pierris eta Catiche*, *Planta eta Eleonora & Saturna eta Venus*. Finitzeko, *Baküs* fartsa ere miatu dugu (Mozos, 1986).

⁸ XV. mendeko Zuberoako euskararen informazio onomastikoa ematen duen *Censier gothique de Soule* delakoan ez da *-sa* atzizkiaren agerraldirik; gehienez Barkoxeko *Ostau d’Abadesse* oikonimo erromantzea aipa liteke (1: IV).

& *Ordian duqueçu arima burçaguissa, eta gorpitça nescato* (Arima 85). Belapeirek *arartecossa* (I 150), *confrai confraissec* (I 147) eta *profetessa* (II 105); ohart bedi Belapeirentzat *alhargun* bali dela emazteentako: *Santa Anna alhargun perestu, Profetessa, eta barour eguilé handia* (II 105) –izan ere, *alharguntsa* formaren lehen agerraldia 1793koa dateke–. 1706koa den Oloroeko katiximan *buruçaguissa* soila ageri da (10), eta Maisterrengan *burçaguissa* (III 55, 6).

Eskiulan datatuak diren itzulpenei doakienean, Resseguek *konfrais* du: *confray eta confraissec* (5) & *confray eta confraisser* (6). Mercyk *avocatussa* (2), *confrayssa* (dozena bat aldiz) eta *sacristainsa* (36) dakartza, beherago aipatua den erran-nahiaz (§ 6.3). Eskiulan datatua da, halaber, *Sainte Elisabeth de Portugal* trajeria (1750), agian *-sa* moldeko formen lekuko oparoena: *arartekossa* (1002), *buruçaguissa* (318, 323 & 1225), *guiharrabassa* ‘amaginarreba’ (1248, 1253 & 1275; maskulinoan *guiharreba* 174), *ostatussa* (227) eta *protetorssa* (1313). Azpimarratu behar da *giharrabasa* ‘amaginarreba’ ez dela beste testuetan aurkitzen (salbu Gèzeren hiztegian), eta *protetorssa* hapax absolutua dela. Hori ez ezik, *Sainte Elisabeth*-en genero bereizkuntzaren ondoriozko formatarik eratorriak ere ageri dira: *alhargüntsatiü, erregiñatiü* ‘erregina bilakatu’ eta *saintatarzüina* (ikus § 6.2).

Herri antzertian, beraz, ez da arraroa *-sa*-dunik ediretea. 1770ekoa den *Saint Julien d’Antioche* trajeriak *buruçaguissa* (1013) eta *arartecossa* (436) lekukotzen ditu, *Edipa* pastoralak (1793) *alhargunxa* (310) hitzaren lehen agerraldia, eta *Charlemagnek* (ca. 1800) *paganosa* hapaxa (1074). Astolasterrek *bügres*a, *deabrüsa* edo *diablesa* lekukotzen dituzte (ikus aitzinago), ohiko *alhargüntsaz* edo *bür(ü)zagisaz* gain. *Planta eta Eleanora* xaribariak *laborarisa* (4) formaren lehen agerraldia dakarke –antzerkiaren datazioa ez da batere zehatza–, eta *Saturna eta Venus*-ek *ostatiüsa* bakana (326).

1785ean Egiategiren lehen liburuak *aizosa* ‘auzo.FEM’ hapaxa ematen du (I 30), *artzaintsa* formaren lehen agerraldia (I 14), gehi *bürüzagisa* (5 agerraldi). Azkenik, XIX. mendeko erlijio testuek *-sa* atzizkidun formen erabilera moderatuagoa erakusten dukete. *Alhargünts*a eta *bür(ü)zagisa* ohikoetarik landa, mende hastapeneko *Uscara libriak arartecarissa* (62) hapaxa dakar, eta 1860koa den *Heren-Ordreco escu libriak artçainxa* (35). *-sa* atzizkiaz harago, zenbaitetan hau bezalako pasarteak aurkitzen ahal ditugu: *Sainta Elisabeth Hongriacoua, alhargunxa; Heren Ordreco emazten patrouna*. (HOrdre 40-41), non *Sainta, alhargunxa* eta *patrouna* forma femeninoak baitira.

Ondoko zerrendako forma batzuk Zuberoan baizik ez dira lekukotu: *abokatüsa, arartekosa, bügres*a, *bürüzagisa* († 1860), *konfrais*a († 1780) eta *ostatiüsa*. Beste batzuk *hapax legomena* dira, Zuberoako testu batean edo bestean atzemanak: *aizosa, arartekarisa, giharrebasa, paganosa, protetorsa* eta *sakristainsa*.

- ABOKATÜSA (Tt *Onsa* 173; Mercy 21 & 30).
- AIZOSA (Egiat I 30).

- ALHARGÜNTSA (*Edipa* 310; *Malqu* 386 & 407; *Saturna* 163; *UskLi* 227; *Meditacioniac* 217; *Archu* 40; *MaiMarHil* 120; *HOrdre* 33, 35 (2), 36, 37 (3), 39 (2), 40).
- ARARTEKARISA (*UskLi* 62).
- ARARTEKOSA (Bp I 150; *StJul* 436; *SteEli* 1002).
- ARTZAINNTSA (Egiat I, XIV; *HOrdre* 35).
- BEKATORESA (Tt *Onsa* (12, 22 & 100).
- BÜGRESA (*Bala* 16, 25 & 27; *Pierris* 67 & 120; *Planta* 96, 102 & 105; *Saturna* 70, 94 & 149; *Malqu* 355).
- BÜR(Ü)ZAGISA (Tt *Arima* 85; Bp I 23 & 27; *CatOlo* 10; Mst III 55, 6; *StJul* 1013; Egiat I (5); *SteEli* 318, 323 & 1225; *Malqu* 245 & 328; *Boubane* 53, 103 & 158; *Meditacioniac* 194; *HOrdre* 61, 72 & 83).
- DEABRÜSA (*Malqu* 197 & 222).
- DIABLESA (*Bala* 19 & 20).
- GERRIERSA (*Baküs* 52).
- GIHARRABASA (*SteEli* 1248, 1253 & 1275).
- KONFRAISA (Bp I 147; *Ressegue* 5 & 6; *Mercy* 5, 6 (2), 7 (4), 8, 35 & 38 (2)).
- LABORARISA (*Planta* 4).
- OSTATÜSA (*SteEli* 227; *Saturna* 326).
- PAGANOSA (*Xarlem* 1074).
- PRINTZESA (Tt *Onsa* (2) & *Arima* (41); Egiat I (2); *Othoitz* 69; *StJul* 107 (2); *Edipa* 20 & 597; *Xarlem* 9, 118 & 142; *SteEli* 16).
- PROFETESA (Bp II 105; Ip 1854).
- PROTETORSA (*SteEli* 1313-1314).
- SAKRISTAINSA (*Mercy* 36).

Bistan denez, *-sa*-dun formen kideak ere kontuan izan behar dira. Kasu batentzat, *arartekarilarartekarisa* (*arartekolarartekosa*) pareta ez da sistematikoki erabilia izan, hainbat testutan *arartekari*, *ararteko* formak ez-markatuak izanik. Ama Birjinari erre-

ferentzia egiten dioten agerraldi guztiak bildu ondoan, forma ez-markatua ondoko testuetan ageri da: 1676ko pronoa (*Ararteco eçarten deriocielaric Virginia ama saintia; PrS 29*), 1782ko Noelen Lilia huscarez (*Jesus-Christ[en] ama saintia Arartecary balia cite; NLilia 14*), Inperioaren katixima (*Dezagun othoi Maria Virginia dohaxia arartecari cerbutcha daquigun Gincouaren eretcian; DKhi 9*), 1844ko meditazioeak (*Virginia eta Alhargunxac oro, hounen arartecari içan citeye; Meditacioniac 217*), 1852ko Maiatza edo Mariaren Hilabetia (*Ama dukiana arartecari salbaturen du semiac; MaiMarHil 15*, gehi 16, 22, 99 & 107) eta 1860ko Heren-Ordreko escu librian (*arartecari photerexia; HOrdre 83*). Belapeirek *arartecari* (I 147) zein *arartecossa* (I 150) baliatzen ditu, eta beste hiru testutan femenino markatuko formak ageri dira: *arartekosa* (*StJul 436; SteEli 1002*) eta *arartecarissa* (*UskLi 62*). 3. taulak aipatu formek emeari lotuak dituzten agerraldiak biltzen ditu.

3. taula. *Arartekolarartekosa & arartekari/arartekarisa*: forma markatua eta ez-markatua femeninoan

	<i>ararteko</i>	<i>arartekosa</i>	<i>arartekari</i>	<i>arartekarisa</i>
<i>PrS 1676</i>	1	-	-	-
<i>Bp 1696</i>	-	1	1	-
<i>StJul 1770</i>	-	1	-	-
<i>NLilia 1782</i>	-	-	1	-
<i>UskLi post 1785</i>	-	-	-	1
<i>SteEli ca. 1805</i>	-	1	-	-
<i>DKhrist 1812</i>	-	-	1	-
<i>Meditacioniac 1844</i>	-	-	1	-
<i>MaiMarHil 1852</i>	-	-	5	-
<i>HOrdre 1860</i>	-	-	1	-

5. OEHREN TESTIGANTZA

ALARGUNTSA sarreran, *OEHk -sa* atzizkiaren jatorri eta orainarekiko aipua uzartzen ditu: «Derivado con el suf. *-sa (-tsa)*, de origen románico (*cf. jainkosa* ‘diosa’, ya SP, seguramente cultismo), de uso sólo en el extremo (nord)oriental del País. Es reciente su extensión inmoderada a otras palabras». *OEHk* lautan hogeitik goiti *-sa* atzizkidun forma biltzen du sarrera gisara. Haien artean hango eta hemengo euskalkietakoak badira ere, Iparraldeko mintzoen nagusitasuna begien bistakoa da. Ondoan *-sa*-dun sarrera-buruak bildu ditugu: lehenik bere horretan mailegatu izan direnak (a), eta gero euskararen barneko eratorpenaren ondoriozkoak (b) –azpimarkaturik, gure corpusak ere lekukotzen dituenak–. Zerrendak ez du luzeegi iduri, baina testu zahar eta ez hain zaharretan aurkitzen dugunaren lekuko fidela da.

- a) ABADESA, ARTXIDUKESA, BANPIRESA, BARONESA, BIZKONDESA, DIAKONISA, DUKESA, KAPITANESA, KONDESA, MAESTRESA, MARKESA, PRINTZESA, PRIORESA, PROFETESA, SAZERDOTISA, TIGRESA.

- b) ABOKATUSA, ALARGUNTSA, AMAGINARREBASA, AMORESA, ANDRESA, ARARTEKARISA, ARARTEKOSA, ARTZAIESA, ARTZAINNTSA, ATEZAINNTSA, AUZOSA, AZTISA, BARONTSA, BARTOLOMESA, BASURDESA, BATERONSA, BEKATORESA, BERTSOLARISA, BOLANJERSA, BOTIKARIOSA, BRIGANTSA, BUGRESA, BUHAMISA, BURUZAGISA, DANTZARISA, DEABRUSA, DIZIPULUSA, ECOILIARSA, EIHERAZAINNTSA, EMAGINTSA, ENPERADORESA, ERIZAINNTSA, ERRIENTSA, ESKOLIERSA, EUSKALDUNNTSA, ETXETIARTSA, FIDELSA, GAIZTAGINTSA, GIZONTSA, HARGINESA, INFIRMIERTSA, JAINKOSA, JUDUSA, KANTINIERSA, KISKILSA, KOKINTSA, KOMEDIANTSA, KONFRAISA, KOZINERTSA, LABORARISA, LEHENESA, LEHOISA, MEDIKUSA, MIXKANDISA, NESKISA, OKINTSA, OSTALERTSA, OSTATESA, OSTATUSA, PAGANOSA, SAKRISTAUSA, [SAKRISTAINNTSA], SORGINTSA, TABERNARISA, TXIMINOSA, UGANDDERUSA, UMANTESA, ZALDUNNTSA, ZAPATAGINESA.

Gure corpusak 83etarik 17 baizik ez du lekukotzen; ifrentzuan, *Sainte Elisabeth de Portugal* trajerian OEhk jaso gabeko bi forma bildu dugu: *giharrebasa* ‘amaginarreba’ (1248, 1253 & 1275) & *protetorsa* (1313); eta *Baküs* fartsan *gerriersa* (52). Horietaz gain *Bala eta Bilota* astolasterrean *diablesa* ageri da (cfr. bearn. *diabliese*), pertsonaia elebidun baten ahoan (19 & 20)⁹. Zubererarentzat bildu dugun corpusak XIX. mendean du akabantza, OEhk jasotako anitz *-sa*-dun forma berriagoak direlarik. Beraz, OEH XX. mendean gertatu den *-sa* atzizkidunen emendatzearen isla bide da.

Datuen artean ez da komeni ahanztea Larramendi, betiere hizkuntzaren baliabideez oharturik, *-sa* atzizkiak baliatu zela bere neologismo batzuen eratzeko. Horietakoak dira *bateronsa* ‘erregina’, *lehenesa* ‘printzesa’, *ugandderusa* ‘naiade’ edo *umantesa* ‘emakume heroi’.

6. ERATORPEN ARAUAK ETA SEMANTIKA

6.1. *-sa* har dezaketanak

Errana dugu, *-sa* atzizkia partikularki lanbidea, funtzioa edo gizarte egoera adierazten duten izenei eransten zaie, baina ez bakarrik: herritargo izenkien femeninoen eratortzeko (*xiberotarsa*, *mauletarsa*) edo zenbait animalia-emeen izendatzeko ere baliatu izan da –azken honetarako euskarak bide propioak ukan arren–: *basurdesa*, *lehoisa*, *tigresa*, *tximinosa* (OEH, s.v.). Orain arte adibide guztiak bizidun emeenak izan baitira, Tartasen *Ordian duqueçu arima burçaguissa*, eta *gorpitça nescato* pasarteak (*Arima* 85) arreta merezi du, *arima* hitzak erromantzez duen genero

⁹ *A diablesa flambesa / Et que mas getat / Lou toupin you crei / belein bouradat!* [= Ah, diablesse, *flambesse* ! / et tu m’as geté / le pot, je crois bien / Je l’ai percé] (*Bala eta Bilota* 20). *Flambesa* hapaxa ilunsko da; beharbada *flambâr* «homme fringant, qui fait “ de l’épate ”» (Palay, s.v.) formari lot daiteke. *Diablesa flambesa* bokatibozko sintagman atzemateak zentzuaren ideia bat iradoki lezake.

gramatikala barneratzen baitu. Urgellek fenomeno hori tratatzen du, Añibarroren *santa* forma markatuaren erabilpena iruzkindurik¹⁰.

Kategoria gramatikalak denaz bezainbatean, printzipioz bizidunen izenek hartzen ahal dute *-sa* atzizkia. Testuetan, alta, arau horren kontradibiderik ageri da (*ostatü-sa* ‘emakume ostalari’ ← *ostatü*). Bestalde, erator ointzat hartzen diren hitzak jada euskararen barneko eratorriak direlarik, *-sa* honako atzizkiei erantsirik ageri da: *-AR* (*egoiliarsa, etxetiarsa*), *-ARI* (*arartekarisa, laborarisa, tabarnarisa*), *-DUN* (*euskalduntsa*), *-GIN* (*emagintsa, okintsa*), *-KO* (*arartekosa*), *-TAR* (*larraintarsa, mauletarsa, xiberotarsa*) eta *-ZAIN* (*artzaintsa, eiherazaintsa*).

6.2. *-sa-dun* izenatarik eratorriak

-sa-dun izenei bestelako atzizkirik eransteak bide bat eskaintzen du *-sa* atzizkia hizkuntzan noraino errotu den baloratzeko. Bestela errateko, genero bereizkuntza duten pareen gaineko eratorriak genero bereizkuntzaren estatusaren adierazgarritzat har litezke. Beraz, *alhargüntsatu* aditza ageri den hizkeretan *alhargüntsa* izenaren «osasuna» ona dela pentsa dezakegu: *Monseigneur, alhargunxatu niçan guero nahi dit kitatu mundia* (*SteEli* 1016); *Hiriko emaztiac citiagu sarri alhargunxa eraciren!* (*SteEli* 680). *Mutatis mutandis*, orobat gertatzen da beste aditz honekin: *erregiñatü* ‘erregina bilakatu’ ← *erregiña*. *OEhk* Egiategiren adibide bat ematen du, eta honatx Eskiulan datatua den *Sainte Elisabeth de Portugal* trajerian kausitu dugun beste agerraldia: *Eta balin eta ni ahal baniz errequetcen, çoure baicic erreguignatcera ihouren eztit phenxatcen* (*SteEli* 1453)¹¹. Gogora bedi *-al-o* oposizioaren araberako pare lexikoetatik ere aditzik eratorri dela (§ 3.1).

Orobat gertatzen da *saintülsainta* paretik eratorriak diren *saintütarzüna* vs. *saintatarzüna* izenetan: *Saintatarçuna bera çuçun horren bihotcian* (*SteEli* 1325), baina *saintutarçuna* (*SteEli* 198, 826 & 1021); guztiek *Elisabeth* erreginari erreferentzia eginik, ulertu behar da *saintutarçun* forma ez-markatua dela. Laburki, genero bereizkuntzaren ondoriozko hitz baten gaineko eratorriak ez dira anitz. Halere, azaleratu direnak genero markatua duten izen multzo murriz baten sendotasunaz mintzo dira.

10 «*Geroko Geroren barruan Esku Liburuaren artean antzemandako aldaketa horren tankerako bilakaera bat dago: santa gero eta gutxiago, gero eta esapide jakinetan baino ez erabiltzeko joera handiagoa somatzen da. Izan ere, lehen buruetan hainbat dira femenino markadun izenondoa eraman dezaketen hitzak: *Escritura Santa* (0-37), *christiñau-legue santa catoliquea* (0-98/99), *bere ama santearen negarrac* (3-122), *miseriordia santearen señale andi bat* (9-187/188), *Elessa Santatic* (11-29), *Elessa Ama Santa* (11-159), *Susana andra santeac* (11-238/239). Azken buruetan, aldiz, esan daiteke *elessa* (*ama*)-k bakarrik atxiki duela: *Elessa Ama Santaren* (38-55), *Elessa Ama Santeac* (42-56), *Elessa santeac* (46-47), *Escritura santea* (47-4), *Elessa santan* (47-151), *Elessa Ama Santeac* (47-159), *Elessa santeac* (47-184), *Elessa Ama Santeac* (47-186), *Elessa Ama Santeac* (50-52). Pare bat hitzek erakutsiko digute bilakaera nolakoa izan den. Argiena lege da, une batetik aurrera beti santua baita [...]. Atzera-aurrera dabil, ordea, hasiera-hasieratik *escritura*-rekin» (Urgell, 2001, XCI-XCII. orr.).*

11 Perpausaren interpretazioa: ‘zure beste inoren [TOGEN] ez dut erreginatzea [= erregina ezartzea] pentsatzen’.

6.3. Semantikaz bi hitz

Printzipioz, *-sa* morfemak ‘X femenino’ erran-nahia konferitzen die bere eratorriei. Ikusi denez (§ 5), *-sa* dutenak forma femenino markatuak dira, gehienetan *-sa* gabeak (ez-markatuak) maskulino zein femeninoa adierazteko erabili izan baitira. Balio nagusi horretaz gainera, *-sa*-dun batzuek bestelako kutsurik hartu dute. Bada, *kapitainsa* ez da ‘emakume kapitain’, baizik eta ‘kapitainaren esposa’, eta orobat erran daiteke *harginesa* edo *zapataginesa* hitzez. Hona hemen 1780an zer den *sakristainsa* bat: *Badate orano sacristainsa bat, linge sacristaignac remetituco deronaz soeing ukheiteco* (Mercy 36).

Familia izenekin *-sa* atzizkiaren erabilera hautazkoa bide da Zuberoan: «*Xilo*, M. Chilo; *Xilosa*, la femme de Chilo. Mais on dit mieux *Xiloren emaztia*, la femme de Chilo» (Larrasquet, 1939, s.v. *-sa*). Larrasqueten hitzetarik konprenitzen da *-sa* atzizkiak konnotazio negatibo bat adieraz dezakeela. Ekar dezagun horren adigarri bat: XX. mende hastapeneko Frantzian Caillaux izeneko ministro baten esposak kazetari bat hil zuen. Honatx gertakizuna, Hiriart-Urrutyk aipatua (*Eskualduna*, 1914-03-20): «Ministrosa, Caillausa delako Madama moda berrikoak hor hil duen gizona kazetari bat zen, *Figaro* deithu paristar kazeta handiaren egile buruzagia, Calmette izena zuena¹²».

7. -SA ATZIZKIAREN HALA-MODUZKO ESTATUSAZ

Eusko Jaurlaritzaren *Emakunde* institutuak euskararen «erabilera ez-sexista» deitu dutenaren gida plazaratu du; hor *-sa* atzizkiaren «arazo» bikoitza berriz ere gelditzen da agerian: «Atzizkia daramaten hitz batzuk, bestalde, berriak dira edo maileguak. [...] Baliteke hedatze hori politikoki zuzena izateko joerarekin lotuta egotea eta gaztelanian eta frantsesean emakumeak izendatzeko aldarrikapenekin zerikusirik izatea, baina bide hori ez doa euskararen izaerarekin bat eta hizkuntzak ez du estrategia hori behar» (Barquín, 2008, 28. orr.). Analisi horrek *-sa* atzizkiaren erabileraren hedakuntzaren arrisku potentzial bat seinalatzen du: «atzizkia erabiltzeak ondorio bat dauka: *-sa* atzizkirik gabeko izena maskulino bihurtzen du» Barquín, 2008, 28. orr. Juanena ere genero gramatikalaren ondorioez mintzo da:

Hizkuntz sexismoaz ihardun dutenek genero gramatikalaren arriskua azpimarratu dute batipat: horrelako hitzak erabiliz gero, eta diskriminazioa saihestu nahi baldin bada, biak errepikatzea eskatzen da: *aktore-aktoriesak*, *alkate-alkatesak*, eta abar. Gauza da euskarak ez duela berez horrelako bereizketarik eskatzen, zenbait kasu konkretutan ezik. Eta larriago dena, kasu konkretu horietan, erdararen eraginez orain ere, galtzen hasi da euskal hiztunak errekonozitu ohi duen pare kidetasuna: *seme-ala-bak*, *osaba-izebak* eta antzeko hitz elkartuak elkartasuna hasi dira galtzen. (Juanena, 1991, 98. orr.)

12 Balio konnotatu hori yiddishak errusiera mailegatutako *-ixe* atzizkian ere deskribatu da: *léjbixe* ‘lehoisa’ edo *Léjbixe* ‘Leyben emaztea’ izan daiteke; *cfr.* 5. oharra.

Araugintzari dagokionez, euskarak garatu duen genero bereizkuntzaren gaineko jarraera ofiziala ondoko pasartean esplizitatua da:

Euskarak ez du jenerorik bereizten gramatikan. Jenero gramatikala, inon bereiztekotan, aditzean bereiziko da, hitanoan, hain zuzen: *esan diat*, baina *esan dinat*. Hortik aparte, euskaraz ez dago jenerorik. Beste hizkuntza batzutan morfologi bereizgarriak izaten dira jeneroa bereizteko. Euskaraz ez dago bereizketarik *gizon* eta *emakume*-ren artean, lexikotik kanpo. Bereizketa hori lexiko mailan soil soilik gertatzen da: *gizon* eta *emakume* bi izen desberdin dira eta bakoitzak esanahi desberdina du: batak arra den izaki bat aipatzen du, besteak emea dena. Baina honek ez dakar morfologian inongo bereizketarik. Eta zenbait euskaldunek bereizten dituzten *alargun* / *alarguntsa*, *lehengusu* / *lehengusina* eta antzekoak ere lexiko mailako bereizkuntzak dira, *gizon* / *emakume* bereizkuntzaren parekoak. Hitz hauek hiztegian markatuak etorri beharko dute, eta gramatikan ez dute inolako eraginik izango. Alde horretatik, zenbait hizkuntza mailatan egiten den bereizkuntza: *tonto* / *tonta*, *katoliko* / *katolika* eta abarrek, erdaratik hartuak direnez, ez dute lekurik eta ezin dute euskara batuaren gramatikaren bidea erakutsi, jakina baita erdaratikako adjetiboak euskaraz *-o-z* amaituta hartzen direla. (Euskaltzaindia, 1991, 36. orr.).

Azken hamarkadetako araugintzak eta hizkuntzaren «erabilera sexista» delakoaren gaineko kontzientzia berriak –menturaz elkarren lagun– ondorio praktikoak izan dituzte. Horrela, *Egungo Euskararen Hiztegia* LEHENDAKARISA xerkatuz gero honakoa ageriko da: «(*Euskaltzaindiaren gomendioetan baztertzen dira -sa atzizkia duten formak*) iz ipar emakumezko lehendakaria». Soilik *jainkosa* bezalako forma bakan batzuk salbuetsi dira *-sa* atzizkiaren gaitzeste orokorretik. Bistan da, Euskaltzaindiak egin du gaitzespena; beraz, *Hiztegi Batuak* halako aholkuak ematen ditu, adibidez ALARGUN-TSA sarreran: «h[obe] alargun».

Ber maneran, eta anekdota gisara, euskaraz lan egiteko softwareari begira diezaiokegu. Microsoften euskara zuzentzailea baliatzean –2016an bederen–, OEHko 84 formatarik 17 baizik ez ziren onartuak: *abadesa*, *alarguntsa*, *artxidukesa*, *artzaintsa*, *atezaintsa*, *baronesa*, *bizkondesa*, *dizipulusa*, *dukesa*, *errientsa*, *jainkosa*, *kantiniersa*, *kondesa*, *lehoisa*, *markesa*, *ostalerts* & *printzesa*. Batetik, iduri du tradizio sendoko hitz batzuk errespetatu dituztela (*alarguntsa*, *artzaintsa*, *jainkosa*). Horren parean, nola esplika *dizipulusa* onartzea eta ez *profetes*? Zergatik *lehoisa* bai, baina ez *tigresa*? Bestalde, ez dute *-ari* edo *-gin* atzizkien bidez eratorrien gaineko *-sa*-dun formarik onartu; bai, ordea, *-er* morfema duten ogibide izen batzuekin (*kantiniersa*, *ostalerts* baina ez *bulanjersa*).

8. -SA MORFEMA, ORAINO EMANKOR

Deus baino lehen, egungo ekialdeko euskararen gaineko ikerketa soziolinguistikoren mentsean, preseski adierazi nahi dugu atal honetako datuen balioa subjektiboa dela. Zilegi bekigu, halere, han-hemen atzeman ditugun *-sa* atzizkiaren erabilpenaren adigarri batzuk ekartzea, ekialdeko egungo hiztunek –bereziki zuberotarrek– morfema

horrekiko duten jokabidearen erakusgarri direlakoan. Iduriz, denak ez dira kontent -sa morfemaren emankortasun berri horrekin; zubereraren autoritate kalitatean Jean-Louis Davanten hitzak dakartzaguz:

Jokolarisa: hara egün hauetan ikasi dūdan hitz berria. Eūskal media batetik zen, emazteen arteko errūgbi partida baten (komentario) iruzkinean. Beraz txorien gripa bezain laster hedatūko zaigū, *kantarisa* eta *lehendakarisa* egin zaizgūn bezala. *Dendarisa* ere entzūn ūken dūt zonbait aldiz, *dendaria* beti anderea delarik alta, jostūna denean. Norat ari gira hola? Noizko arren *emaztesa*, *anderesa*, eta zeren ez *amasa*?

Emakunde deitzen den erakunte feministak hortara deitūrik, Eūskaltzainak -sa atzizki horren hedatzea baztertzen dū ūsatū hitzetarik harat. Sexista da, diskriminazalea, bereizlea. Eūskaraz ez da maskūlino (ar) eta feminino (eme) generorik, salbūespen horik ekialdeko eūskalkietan dūtūgū haboroenik, hots behenafarreraz eta zūbereraz, dela herritargoan (*eūskaldūntsa*, *xiberotarsa*), dela ofizio elibaten izenetan [...].

Erran delako -sa atzizki hori ūsatūz kanpo erabilten dūgūlarik eūskaldūn zaharrek, ez da konplimentūz. Hala nola Bordabeherako etxekandereaz erraiten delarik *bordabeherasa*, ez da haren goratzeko, aitzitik emazte arrunta dela erraiteko da, agian zūzen kontre. Bena mintzajeaz ari niz heben, eta ez beste zerbaitez, bereziki ez andere baten balizko mail eskasaz. Haatik iparralde hontan, nor behatzen da orano Eūskaltzaindiaren aholkūer eta ni bezalako zaharroten erraner?¹³ (Davant, 2006).

Usadio horren adigarri batzuk aipatuko ditugu. Horrela, Zuberoako AEK-k antolatutako ikastaldiari buruzko inpresioak kontatzean, gipuzkoar batek irakasleak bere burua aurkezten dueneko mementoa dakar: «Nor hiz hi? Eta nor bestea? Ni Odette Mohorade irakaslesia nūk eta hau Jean Claude Sehebiague, eta horko hori Jūje Etxebarne» (Aurkenerena, 2003, 23. orr.). Halaber, *Herria* aldizkarian ez da batere arraro -sa formarik aurkitzea; hona 1990eko hamarkadako lau etsenplu:

- *Joan ditela, haize hegoa lagun, gure pilotarisak*. *Gora atxik dezatela gure omena eta oroz gainetik izan ditela, gal edo irabaz, plaza-andere*. («Emazteak Munduko Xapelgoan», *Herria*, 1990/10/25)
- *Hogeita-hamar bat aizalek irauntsi die lehiaketa hortan, bi epaile aitzinean, Ernest Alkat bertsulari famatūa eta Itxaro Borda eleberri izkiribazalea eta olerkarisa, biak Basa Nabarrakoak*. («Xiberoko Botzaren besta», *Herria*, 1993/5-13)
- *Buberreki beste langile bat bada, idazkarisa (sekretarisa) bat, ekoizpeneko azken lanak egiten dūtūanak ere*. («Made in Euskal Herria marka duen ekoizteak», *Herria*, 1995-6-1)

13 2011. urtean Davant *Ahotsak* proiektuan elkarrizketatu dute, «-sa atzizki femeninoari buruz» izenburua duen bideoan ikusgai delarik (<http://www.ahotsak.eus/urrustoi-larrabile/pasarteak/ula-002-015/>). Atzizkiaren erabileraren inguruan Iparraldean dagoen «anarkiaz» mintzo da. Ondoko aipamenak, Jean Pujo ikastetxearen webgunetik hartuak, Davanten ideia ilustra lezakete: «Argitalpen *zuzendarisa*: Nadine Ambielle anderea, ikastetxeko *zuzendarisa*» («Legezko abisuak», <<http://college-pujo.11vm-serv.net/articles.php?lng=eus&pg=15>>, eta «Ikastetxeko kirol elkartearen *zuzendarisa* M. Monga anderea da, eta kiroleko erakasle den Aurelie Boudes jaunak du animatzen» («Ikastetxeko bizitza. Kirol Elkarte», <<http://college-pujo.11vm-serv.net/articles.php?lng=eus&pg=29>>) [azken kontsulta: 2016-05-02].

- *Eskandala sortu da lehen ministroaren erantzun bati esker, bortizki mintzatu delarik Boutin andere diputatuaren kontra (ez dut idazten diputatua). Andere diputatua hurtu da nigarrez eta gero xutitu eta joan da lehen ministroaren gana, bainan uxerra hor ziren bidearen hesteko. («Telebixta leihotik», Herria, 1998-12-10)*

Zuberoako egungo literaturan ere usu ageri dira *-sa* atzizkidunak. Itxaro Bordaren eleberriek guk egin ez dugun azterketa merezi lukete; bestenaz, eta etsenplu batentzat, hona Bedaxagarren *Alienor* pastoraleko pasarte bat: *Beti herritik jin dira zaldünak eta zaldüntsak!* ‘chevaliers et amazones’ (80) & *Zaldüntsa arrahent honek ederrik ditu biloak!* ‘cavalière’ (194). Junes Casenave-Harigilek maiz erabili zituen *-sa*-dun formak; lan batekoak baizik ez aipatzeko, bihoaz honako hauek, haren latin-euskara hiztegitik hartuak –parentesi artean latinezko sarrerak–: *agintarisa* (IMPERATRIX), *alarguntza* (ORBUS), *antzezlarisa* (MIMULA), *arartekarisa* (ORATRIX), *aztisa* (DIVINA), *beoziarsa* (AONIS), *doridarsa* (DORIENSES), *ehiztarisa* (JACULATRIX), *grekosa* (DORIENSES), *greziarsa* (ACHAIS), *gudarisa* (BELLATRIX), *kantarisa* (CANTATRIX), *korteliarsa txistulariak* (AMBUBAIAE), *kretarrarsa* (CRESSA).

Kostaldetik hurbilago ere, eta guttiz gure denboran, ageri da *-sa*-dunik: «Lau jokolari eta jokolarisa bat aldizka gizon edo emazte diren pertsonaia batzuentzat. Irrealiterat jauste bat hasten dugu seriocki» (*Les Translatines* antzerki jaialdiaren egitaraua, Baiona, 2009). Ber hitza Hendaian ere: «Jokolarisa, margolari eta musikari baten inguruan, publikoa testu bidaia baten bizitzera gomitatua izanen da, hiri erdietatik urrun» (*Mai du Théâtre – Antzerkiaren Maiatza* jaialdiaren egitaraua. Hendaia, 2015).

9. ONDORIOAK

Zuberoako euskara historikoaren corpusak (XVI.-XIX. mendeak) *-sa* atzizki eratorleaz gauzatzen den genero bereizkuntza testuetan ohikoa dela erakusten du, morfema hori azken mendeetan emankor izan baita. Testuetan *-sa* atzizkiaren aro oparoena XVIII. mendea bide da. *Orotariko Euskal Hiztegiari* erkaturik, ageri da *-sa*-dun forma gehienak ekialdeko euskalkietakoak direla; halaber, gure corpusak *OEhk* jaso ez duen beste zenbait forma lekukotzen du.

-sa morfemarekin eratorpeneko generoaz aritu bagara, mendebaldeko mintzoetan erroak eman dituen *-o/-a* bukaeren arabera genero bereizkuntzak urrats bat gehiago inplikatzeko, hots, inflexio morfemen mailegatzea, soilik hizkuntzen arteko ukipen egoera bereziki azkarretan gerta daitekeena. Horregatik inflexio morfemak mailegagarritasun eskalen goienean kokatzen ohi dira; horri lotuz, munduan gutxi dira genero gramatikala maileguen ondorioz garatu duten hizkuntzak.

Azken finean, mendebaldeko euskararen *-o/-a* morfemak bezala, *-essa* atzizki erroantzea euskararen sartu eta errotu izatea ukipen egoera luze eta azkarraren ondorio naturala da: Erdi Arotik euskaldunak morfema zenbaitez baliatu dira izen batzuen generoaren markatzeko. Aldiz, hiztunentzat natural izan denak azken hamarkadetan bi joerarekin talka egiten du: batetik garbizaletasuna –morfema horiek mailegatuak dira,

eta gainera hizkuntzari arrotz zitzaion ezaugarri gramatikal bat sarrarazten dute–, eta bestetik feminismoa –generoaren markatzea euskararen «erabilera sexista» litzateke–. Halere, iduri du egungo zuberotarrek hitz berriak eratoritzen jarraitzen dutela *-sa* morfemaren medioz, beharbada beren hizkuntza nortasunari lotua sentitzen baitute.

10. ERREFERENTZIAK

- Aurkenerena, J. (2003). *Iparraldeko kronikak*. Bilbo: Mensajero.
- Azkue, R. M. (1905). *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbo.
- Azkue, R. M. (1923). *Morfología vasca*. Bilbo: Editorial Vasca.
- Barquín, A. (2008). *Euskararen erabilera ez sexista*. Vitoria-Gasteiz: Emakunde.
- Bueno, A. (2011). Nominalizazio atzizki deitutakoen azterketa historikoa eta morfologikoa. In J. A. Lakarra, J. Gorrochategui & B. Urgell (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra (Gasteiz, 2007ko urriaren 8tik 11ra)* (191-200. orr.). Bilbo: UPV/EHU.
- Casenave-Harigile, J. (2002). *Latina-Euskara Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia. Hemendik hartua: http://www.euskaltzaindia.eus/dok/iker_jagon_tegiak/77389.pdf
- Comrie, B. (2008). Inflectional morphology and language contact, with special reference to mixed languages. In P. Siemund & N. Kintana (arg.), *Language Contact and Contact Languages* (15-32. orr.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Coyos, J.-B. (2008). Zubereraren eta biarneraren arteko harremanez: lexiko mailegatua eta ahoskatzea – Lehen balantzea. In A. Sagarna, J. Lakarra & P. Salaberri (arg.), *Pirinioetako hizkuntzak: oraina eta lehena* (919-949. orr.). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Davant, J.-L. (2006-3-7). Emaztesa. *Le Journal du Pays Basque*. Hemendik hartua: <http://www.lejpb.com/idatzia/20060307/art154617.php>
- De Rijk, R. P. G. (1991). Deux suffixes capricieux : *-pen* et *-men*. In J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum* (709-752. orr.). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Eliasson, S. (2012). On the degree of copiability of derivational and inflectional morphology: Evidence from Basque. In J. Lars & M. Robbeets (arg.), *Copies versus Cognates in Bound Morphology* (Language and Linguistics E-Books Online – Brill's Studies in Language, Cognition and Culture, vol. 2, 257-296. orr.). Leiden: Brill.
- Euskaltzaindia. (1991). *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak – I*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Field, F. W. (2002). *Linguistic borrowing in bilingual contexts*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gardani, F. (2008). *Borrowing of Inflectional Morphemes in Language Contact*. Frankfurt: Peter Lang.
- Gardani, F., Arkadiev, P. & Amiridze, N. (2014). *Borrowed Morphology*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Haase, M. (1992). *Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland: die Einflüsse des Gaskognischen und Französischen auf das Baskische*. Hanburgo: Helmut Buske.

- Hualde, J. I., Elordieta, G. & Elordieta, A. (1994). *The Basque dialect of Lekeitio*. Donostia: UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Juanena, A. (1991). Hizkuntz sexismoa eta euskara. *Jakin*, 65, 97-110.
- Lafon, R. (1947). Remarques sur la catégorie de genre grammatical en basque. *Bulletin Hispanique*, 49(4), 373-394.
- Larrasquet, J. (1939). *Le basque de la Basse Soule Orientale*. Paris: Klincksieck.
- Lindsay, M. & Aronoff, M. (2013). Natural selection in self-organizing morphological systems. In F. Montermini, G. Boyé & J. Tseng (arg.), *Morphology in Toulouse: Selected Proceedings of Décembrettes 7* (133-153. orr.). München: Lincom Europa.
- Manterola, J. (2015). *Euskararen morfologia historikorako: artikuluak eta erakusleak – Towards a history of Basque morphology: articles and demonstratives*. UPV/EHUko doktorego tesia.
- Matras, Y. (2007). The borrowability of structural categories. In Y. Matras & J. Sakel (arg.), *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective* (31-73. orr.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Matras, Y. (2009). *Language contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mitxelena, K. (1954). De onomástica aquitana [berrarg. in *OOCC* V, 197-243. orr.].
- Mitxelena, K. (1957). El genitivo en la onomástica medieval. *Emerita*, 25, 134-148 [berrarg. in *OOCC* IX, 429-441. orr.].
- Mitxelena, K. (1974). El elemento latino-románico en la lengua vasca. *FLV*, 6, 183-209.
- Mozos, I. (1986). *Ihauteria euskal literaturan*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Palay, S. (1998). *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes (bassin aquitain), embrassant les dialectes du Béarn, de la Bigorre, du Gers, des Landes et de la Gascogne maritime et garonnaise*. Paris: CNRS.
- Reguero, U. (2012). Erdi Aroko euskararen historia kanpotik eta barnetik. *ASJU*, 46(2), 63-160.
- Sakel, J. (2007). Types of loan: matter and pattern. In Y. Matras & J. Sakel (arg.), *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective* (15-29. orr.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Seifart, F. (2013). *AfBo: A world-wide survey of affix borrowing*. Leipzig: Max Plank Institute for Evolutionary Anthropology. Hemendik hartua: <http://afbo.info>
- Thomason, S. G. & Kaufman, T. (1988). *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Trask, R. L. (2003). The Noun Phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names. In J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque* (113-170. orr.). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Urgell, B. (2001). *Fr. Pedro Antonio Añibarro. Guero Guero. Edizio kritikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Urgell, B. (2004). Etimologia eta neologia Larramendiren *Hiztegi Hirukoitz*-ean (1745). *Lapurdum*, 9, 299-310.
- Urkizu, P. (1998). *Zuberoako irri teatroa*. Baigorri: Izpegi.